

KOVÁCS ISTVÁN

Berta Zsolt *Kalef* című regényének valóságalapja és világa

1963 tavaszán az Egyesült Nemzetek Szervezete levele napirendjéről az úgynevezett „magyar kérdést”, amely öt éve szálla volt a Szovjetunió és Kádár Magyarországának körmében, de egyre kényelmetlenebbül érintette az Egyesült Államokat is. Washington ezért kezdeményezte a „politikai” árucserét. Ez azt jelentette: annak fejében, hogy a „magyar kérdéssel” a továbbiakban nem foglalkozik az ENSZ, Kádár János kormányának – formálisan a magyar országgyűlésnek – meg kell hirdetnie a „nagy amnesztiát”, azaz ki kell engedni a börtönből az 1956-os forradalomban való részvételükért elítélteket. Több mint négyezer embert helyeztek szabadlábra. Nem mindenkit ugyanis. Azokra, akik „megszámlálhatatlan számú gyilkosságokban, vagy gyilkossági kísérletekben”, azaz a harcokban részt vettek, nem vonatkozott a közkegyelem. Vagyis az ismeretlen kisemberek börtönben maradtak, s volt, aki közülük csak 1974-ben nyerte vissza a szabadságát.

Fontos tény, hogy a „nagy amnesztia” következményeként az 1956 után felduzzasztott politikai rendőrség szerepe csökkent. A Párt is bejelentette, hogy Magyarországon lerakták a szocializmus alapjait, az ország konszolidálódott, s az erőszakszervezetek az első vonalból háttérbe húzódnak. A politikai rendőrségnek bizonyítania kellett, hogy a továbbiakban is szükség van rá. Ehhez ügyeket kellett kreálni.

A II. kerületi rendőrségnek, s a rendőrség ifjúságvédelmi alosztályának feltűnt, hogy Buda legnagyobb köztere, a Moszkva tér, amely 1929 és 1951 között Magyarország egykori miniszterelnökének, Széll Kálmánnak a nevét viselte, évek óta fiatalok kisebb-nagyobb csoportjának rendszeres találkozóhelye. A fiatalok a teret Kalefnek hívták. Maguk se tudták, hogy a tér általuk használt neve a kalafektor (kalafaktor) szóból származik, amelynek magyar fogalmak szerinti jelentése: iskolai szolga, pedellus, fűtő. Valószínűleg azokra az emberekre vonatkozhatott, akik a 19. század második felében ezen a téren várakoztak

idénymunkára, s az őszi hideg beálltával rendszerint fűtőknek fogadták fel őket.

A téren a környező gimnáziumok diákjai gyülekeztek iskolába menetel előtt rövidebb, s az iskola után hosszabb időre. Hasonló csoport több is alakult Budapest egyes kerületeiben. A csoportosulást a köznyelvben galerinek hívták (a német Galerie egyik régi jelentése *alvilág*), s a fiatalok maguk is elfogadták az elnevezést. A hangoskodásukkal, megjegyzéseikkel, ruházatukkal, a beszélásaikkal felnőtteket bosszantó „haszontalan időtöltés”, amely a rendőröknek is szemet szűrt, egyik oka az lehetett, hogy a fiataloknak nem volt hol szórakozniuk. Az egyetlen magyar ifjúsági szervezet, a Kommunista Ifjúsági Szövetség az 1960-as évek elején ellene volt az ifjúsági klubok alapításának, s egyetértett azzal, hogy a rendőrség tiltotta az autóstopot. A fiatalok számára az 1960-as évek elejétől sorra alakult zenekarok rendszeres fellépési helyei – főként kultúrházak, egyetemi diákokthoz, időnként munkásszállások pihenőklubjai – jelentették a szórakozási teret. (1964 után egy időre a budapesti Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ – a „lengyel klub” – is befogadta a rockzene iránt érdeklődő fiatalokat.)

A fiatalok közül ki-ki nemcsak a kedvenc futballcsapata, hanem a kedvelt zenekara szerint határozta meg magát. Az 1960-as évek derekán lépett színre a később nagyhírű Omega és Illés zenekar. A fiatalok nemcsak a nyugati rockzene iránti kultikus rajongással tüntettek a rendszer ellen, hanem ruházatukkal is. „A farmernadrág szinte egyenruhának számított és helyi divatot jelentett a különböző színű ingek viselete. Egy időben a piros színű ing volt a divat, máskor a fekete ing. Vagy néhány fiú kiszökített egy tincset a hajában. Átmeneti kis divatok voltak ezek, de megadták a csoport összetartozás-tudatát, egyfajta akolmeleget” – vallotta idős korában az egyik „kalefos”. Általánosan jellemző volt rájuk, hogy a Szabad Európa népszerű zenés műsorát, a Teenage partyt, valamint a Radio Luxembourgot hallgatták, s ezeknek az adóknak zenés adásait vették magnószalagra, ha éppen nem zavarták. Igazi tekintélye annak volt, aki Elvis Presley-, a Beatles-, The Dave Clark Five-, The Kinks- és The Rolling Stones-lemezeket tudott szerezni. Ezeket játszották a házibulikon. Azt hangoztatták, hogy ők a beat-nemzedék korának megélői.

„A Kalef egy életforma-lázadást is jelentett a szülők nemzedékével szemben”, amelyet opportunistának is tartottak, mert túl könnyen élt a Kádár-rendszer

A lengyelül *A Moszkva téri fiúk* címmel megjelent regény előszava

által kínált „kis stabilizációval”. Ennek ára 1956 eszméjének és emlékének elfelejtése volt. A fiatalok számára meghatározó élménynek számított a gyerekként átélt forradalom, amelyet sohasem neveztek – Kádárék kötelező terminusával – „ellenforradalomnak”. „Mi tudtuk, mi volt a Rákosi-korszak, tudtuk, hogy mit csináltak az emberekkel. 56 azért volt, hogy mindez megszűnjön, és Kádárék úgy állították be, hogy ellenforradalom volt. Ezt mi soha nem fogadtuk el” – vallotta egy kalefos. Rendszerellenességük – magárahagyottságukban – szélsőséges formákban is megnyilvánult: előfordult, hogy Hitler-karlendítéssel köszöntötték egymást, náci-jelvényeket gyűjtöttek, s a *Mein Kampf* olvasásával dicsekedtek.

Szinte mindenki nyugatra vágyott. Elérni azonban tömegesen csak Lengyelországot tudták, ahová mágnesként vonzották őket a jazz jamboreek, dalfesztiválok, ahol diákklubok működhettek, westernfilmeket és szabadtéri kiállításokat lehetett látni, az állam támogatta az autóstopot, ráadásul szerették a magyarokat. A Nyugat-Európa előszobájának tekintett Lengyelországba utazó fiatalok kultuszfilmje a *Hamu és gyémánt* volt. A „kalefosok” törzsközönységét műveltség, olvasottság, irodalmi, politikai vitakészség jellemezte. Persze csapódtak hozzájuk olyanok is, akik számára fő szórakozás a balhézás volt, s a bulikon, a koncerteken a lopástól se riadtak vissza.

A Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Osztálya 1964-ben akciótérvet dolgozott ki a fővárosi galerik felszámolására, mivel tudatosan szervezett mozgalmat látott bennük. „Előfordult, hogy egy órán belül kétszer is igazoltattak” – emlékezik vissza a „kalefi galeri” egyik tagja. – „Volt, hogy valaki közülünk előre összegyűjtötte a személyiket és összekötve adta át a meglepett rendőröknek.” Majd hozzáteszi: „1964 őszén engem is letartóztattak a Petőfi szobornál tervezett koszorúzás miatt a forradalom évfordulóján. A vád: államellenes izgatás. Pár nappal október 23-a előtt vittek be a II. kerületi Rendőrkapitányságra. Bagu őrmester olyan pofonnal fogadott, hogy a fal adta a másikat...”

A politikai rendőrség többnyire a törvénnyel összeütközésbe került fiatalok közül szervezte meg sügőhálózatát. A korszakkal foglalkozó történész, Markó György leszögezi: „A politikai rendőrség látva, hogy a galeri, meg az egész ifjúsági problémát más eszközökkel nem tudja befolyásolni, ezért megpróbálta kriminalizálni azt. Belekapaszkodott a köztörvényes vonulatba, felhasználták a kisebb stikliket,

a lopásokat a rendezvényeken, a verekedéseket. Vádastak a rasszista, antiszemita megjegyzésekre, hát-ha ki lehet belőle hozni egy jó kis izgatási vádat.”

A politikai rendőrség meg volt győződve arról, hogy azzal a bizonyítási és bírósági eljárási módszerrel, amellyel 1956 után halálbüntetéseket is hoztak, 1965 őszén minden további nélkül el lehet ítéltetni a „kalefi galeri” letartóztatott tagjait. A legsúlyosabb ítélet a hevenyészve összeillesztett bizonyítékok alapján Berta Zsoltra várt volna. Ezt azonban keresztülhúzta dr. Skorbka György ügyvédnek az 1965. október 14-i tárgyaláson elhangzott bátor védőbeszéde: „Helytelenítem azt a módszert, az ítéleteket, a rúgásokat, fenyegetéseket, amely segítségével a rendőrség kicsikarta és összeállította ezt a nyomozati anyagot. Felháborító, hogy felszabadulásunk után 20 évvel a szocialista, kommunista szellemű rendőrségünk ilyen megengedhetetlen eszközökkel dolgozzon. Az ügyész kolléga beadványán (a per továbbfolytatása és újabb tanúk megidézése) is nagyon csodálkozom, hisz az 50-es évek Rákosi rezsimje alatt azért küzdöttünk, hogy az igazságnak megfelelő legyen a bíróság. Javasolom tehát, hogy szüntessék be ezt az egész ügyet.” Ráadásul arról a fiatalról, akit ugyan ezen a tárgyalási napon antiszemitizmussal vádoltak, kiderült, hogy zsidó származású.

A rendőrség nem tudott belenyugodni a vereségbe, s végül a harmadik tárgyaláson keresztülvitte, hogy a fő vádlottat, Berta Zsoltot öt hónapi felfüggesztett börtönre ítéljék. Hogy ezt az ítéletet miként mondták ki, megtudható fiának, Berta Zsoltnak a regényéből.

Az ifjabb Berta Zsolt nem történelmi eseményt rekonstruál, nem történészi szakmunkát tesz le az asztalra, hanem igazi szépirodalmat. Az író a félelmet dokumentálja a felnőttkor küszöbe előtt tébláboló fiatalok sorstragédiáján keresztül. Akik a maguk kamaszos-fiatalemberes módján – farmer- és hosszúhaj-divattal, az 1848-as szabadságharc emlékét megidéző március 15-ék megünneplésével, „zászlógyomlálással” – (vagyis az ünnepnapokra feldíszített hidak vörös zászlóinak a Dunába dobálásával) –, tiltott irományok olvasásával, a rock iránti rajongással, s ennek nyomán kedvenc zenekaraik melletti tombolással – lázadtak a rendszer ellen. Az együttesek szerinti polarizálódás kapcsán olvashatjuk: „A Kalef egysége egy pillanat alatt felbomlik. Scampolo-, Illés- és Metro-tábor alakul ki. Egy kisebb Omega- és Sankó-tábor is.” Az idézet mintha mottója volna a KISZ

által szervezett valóságos sportcsarnoki zenekari vetélkedőnek, amely kis híján botrányba fullad a közönség viselkedése miatt. Ahogy botrányba fullad a budai Ifjúsági Parkban a Livarsing együttes fellépése. A Park ifjú gárdistáknak hívott, kezdő alvilági figurákkal körbevett hírhedt vezetője, a gumibottal „rendcsináló Rajnák” saját valóságos nevével szerepel, akinek „beszédhibája [...] szöges ellentétben áll köpcös, erőteljesen vastag testalkatával és kegyetlen arcával...”

Mint a regényből kiderül, a hatalom nemcsak mondvaszinált ügyekben kívánja a félelmet fenntartani; besúgóhálózata működtetésével valóban mindenről tudni akar, legalábbis el akarja hitetni, hogy mindenről és mindenkiről tud. Mert a párt igazi direktívái az Állambiztonság gépezete képviseli, ülteti át gyakorlatba. Az emberi arcot vagy álarcot mutató felső pártvezetés idővel többnyire úgy tesz, mintha semmi köze sem lenne ahhoz a szervezethez, amely hatalmának legfőbb biztosítéka, támasza volt. E kétszínűségnek, látszólagos hatalmi tudathasadságnak esnek áldozatul a „kalefi galeri” tagjai. Az ő drámájukba avat be az író. Ugyanakkor bemutatja a szülei által képviselt városi alsó középosztály felbomlásának, felbomlasztásának drámai folyamatát is.

Gyula, Ákos és Cseke Zsolt a történet főhősei. Gyula, aki előtt fényes sportkarrier áll, s olimpiai érem várományosa lehet az evezésben, Zsolt, aki, ha hinné, hogy fölveszik, bármely egyetemen kitűnne briliáns szellemi képességeivel, s Ákos, akiről apránként derül ki, mekkora életművész. Ő, az 1956-os Moszkva téri csata gyerekhőse a legkeményebb közülük, s amikor az ártatlan seftelésből áttér a jövedel-

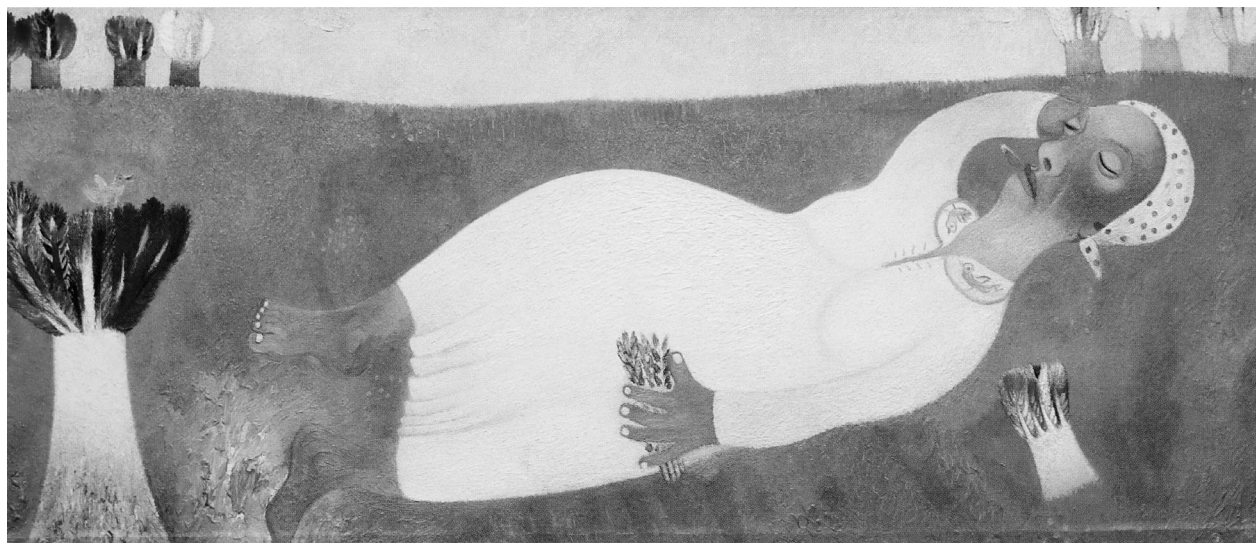
mezőbb valutázásra, majd a még kifizetődőbb lányfuttatásra, jobb sorsra érdemes barátait tudatosan, minden eszközzel óvja attól, hogy e veszélyesen sikos úton kövessék őt. Végül mégis ő lesz a legalávalóbb besúgójuk, a legkőrmönfontabb elárulójuk. Egykori önmaga szánalmas árnyékaként juttatja börtönbe Zsoltot, hogy annak szerelmét, Rikát elhódíthassa. A viszonzatlan szerelemtől és sikeres beszervezettségétől roncsolt, tébolyult becsvágya tragédiák láncolatát eredményezi. Morális vereségét az is tetézi, hogy Rika a görög tragédiákból ismert állhatatosságával megmarad egykori önmagának. Izgalmas, gyönyörű leány, akibe az olvasó is beleszeret.

A háttérben persze főszereplő a szálatkat számítógépes elmével mozgató, bonyolító Unghi százados is – az Állambiztonság részéről. Céltudatossága, hogy Cseke Zsoltot megtörje, s besúgóvá silányítva, ő, a hatalom képviselője kerüljön ki győztesen kettejük erkölcsi párviadalából, kudarcot vall. A könyv legfontosabb párbeszéde így hangzik közöttük:

„– Ha nem vállalja [...], rámegey az élete.

– Ha vállalom, akkor is.”

Berta Zsolt megalkotta az utóbbi negyedszázad legrokonszenvesebb regényhősét, Cseke Zsoltot. Az ő élete három-négy esztendejének krónikájában benne lüktet a 20. század első két harmadának magyar történelme. Az író nyelvi igényessége mellett magában-valóan természetes korismerete, benne a dokumentumfilmszerűen megjelenített családi krónikák hitelessége fontos értékjegyei a regénynek, amely – ne csorbítsa ez most az esztétikai minősítést – lehetetlen. Hogy a regény nyelvi ereje, hitelessége a lengyel fordításban is érződik, az Daniel Warmuz érdeme.

Alom